

ANKARA ÜNİVERSİTESİ UZAKTAN EĞİTİM YAYINLARI

Türk Dili

Yazar

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Kul

Editör

Prof. Dr. Abdulkadir Güner

Sunuş

Uzaktan eğitim; öğretim elemanı ve öğrencilerin aynı mekânda bulunma zorunluluğu olmadan, bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak öğrenim faaliyetlerinin yürütüldüğü bir eğitim modelidir. Siz öğrencilerimiz için, Ankara Üniversitesi'nde sunulan uzaktan eğitim programları internet tabanlıdır. Ders içeriklerine istediğiniz yerde ve istediğiniz zamanda erişebileceğiniz, hocalarınızla internet üzerinden iletişim içinde olabileceksiniz.

E-öğrenme yoluyla eğitim, geleneksel sınıf ortamındaki öğrenmeden farklıdır. Bu nedenle sizlerin dikkat etmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle e-öğrenme, kendi kendinizi disiplin altına almanızı gerektirir. Yüz yüze eğitimde, belli bir oranda da olsa sınıflara devam zorunluyken, e-öğrenme sisteminde bunun yerini alacak bir zorunluluk bulunmaz. Bu nedenle kendi kendinizi her gün veya haftanın birkaç günü içeriklere erişmeye, hocalarla ve sınıf arkadaşlarınızla etkileşim içinde olmaya yönlendirmelisiniz. Bazı öğrenciler bu yönlendirmeyi yapmakta zorlanırlar ve hazırlıklarını sınav öncelerine bırakırlar. Böyle bir davranış, başarısızlığı getirir.

Haftalık çalışma programı yapmak, çevrim-içi ve çevri-dışı çalışma zamanları belirlemek ve derslerde aktif olmak, başarıyı getirecek temel unsurlardır. Derslerin portalını her gün veya yeteri kadar ziyaret etmek, içerikleri çalışmak ve etkileşimlere katılmak başarı için ön şarttır. Eğer çalışmaya ara verir ya da sürekli ertelerseniz, bir süre sonra derslerden uzaklaşarak kendinizi yalnız ve edilgin hissetmeye başlarsınız. Böylesi durumlarda bu zinciri kırmalı, kaldığınız yerden hızla aradaki farkı kapatmaya çalışmalısınız.

Her insanın öğrenme biçimi farklıdır. Öğrenme biçimi; kişilerin yeni bilgiyi öğrenmesinde, çoğunlukla farkında olmadan, daha başarılı olduğu yöntem olarak tanımlanabilir. Bazıları görsel yollarla yani okuyarak, grafik ve resimlere bakarak daha kolay öğrenir. Bazılarıysa yeni bilgiyi işitsel yollarla, yani dinleyerek daha kolay zihinlerine yerleştirirler. Kimi öğrenciler başkalarının davranışlarını, örneğin bir aygıtı nasıl çalıştırdığını izleyerek yeni bilgileri edinebilirler. Bu tür farklı öğrenme biçimlerini bir arada sunan ders içeriklerine, “zenginleştirilmiş çokortamlı içerikler” diyoruz. Ankara Üniversitesi, e-öğrenim derslerinin içeriklerini farklı öğrenme biçimlerine sahip olanların gereksinimlerini karşılayacak biçimde üretmeyi hedefliyor, her dönem zenginleştirilmiş çokortamlı içeriklerin oranını artırıyor.

Sizlere ulaştırılan bu kitap içindeki bilgilerin geniş bir özeti, internetteki eğitim portalında, görsel, görsel/işitsel ve yazılım desteğiyle birlikte verilecektir. Ayrıca, dersin sorumlu öğretim elemanı, forum modülünü ve sanal sınıfları sizlerle etkileşime geçmek için kullanacaklardır. Kitaplar, sizlere ait önemli kaynak materyallerden biridir. Kitaplarınıza not almanız, önemli cümlelerin altını çizmeniz çalışmalarınıza yardımcı olacaktır.

Hepinize başarılar dilerim.

Prof. Dr. Haluk Geray

Kitabı Çalışırken

Size sunulan kitabın içeriği ile etkileşiminizi desteklemek amacıyla kullanılan simgeler aşağıda tanıtılmıştır.

Üniteyi Çalışırken: Her ünitenin başında, “Üniteyi Çalışırken” başlığı altında, o üniteyi çalışırken dikkat etmeniz gereken noktalar belirtilmektedir.

Öğrenme Hedefleri: Her ünitenin başında, “Öğrenme Hedefleri” başlığı altında, o üniteyi tamamladığınızda kazanmanız beklenen yeterlilikler verilmektedir.

Örnek: Anlatılanların olabildiğince somutlaştırılıp daha kolay anlaşılabilmesi amacıyla, metin içinde örnekler verilmektedir.

Özgün Tanım: Konu anlatımında yer verilen belli terim ve kavramların ne anlama geldiğini açıklamak ya da bunlara yönelik farklı nitelermeleri aktarmak amacıyla çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Soru: Metin içinde, sizi düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmeyi amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Önemli Metin: Konuları çalışırken daha fazla dikkat etmeniz için, uzmanlar tarafından önemli görülen bazı bölümler “önemli metin” ikonu ile belirtilmektedir.

Özet: Konunun daha kısa ve öz hâli, konu ile ilgili bütünsel bir fikre sahip olmanız amacıyla “Özet” başlığı altında ünite sonlarında sunulmaktadır.

Gözden Geçir: Her konu sonunda “Özet”in ardından karşılaşacağınız “Gözden Geçir” başlığı altında, sizi konu ile ilgili daha kapsamlı sorgulama yapmaya sevk edecek açık uçlu sorular bulunmaktadır.

Değerlendirme Soruları: Ünite sonlarında sunulan çoktan seçmeli “Değerlendirme Soruları” ile, konuya yönelik öğrenmelerinizi değerlendirebilmeniz amaçlanmaktadır.

Kaynaklar: Sunulan “Kaynaklar” bölümü, daha ayrıntılı çalışma ve araştırma yapmak istediğinizde size yardımcı olacaktır.

Sözlük: Metin içinde geçen, anlamakta sıkıntı yaşayabileceğiniz düşünülen kavramlar, “Sözlük” bölümlerinde kısaca tanımlanmaktadır.

İçindekiler

ÜNİTE 1: DİL, DİLİN ÖZELLİKLERİ VE TÜRKÇE	11
Giriş	14
Dilin Özellikleri	14
Dilin Toplumsal Yönü	14
Dilin Bireysel Yönü	15
Sözcükte Anlam	15
Dil ve Düşünce	16
Dil ve Kültür	17
Dilin Gelişebilirliği	18
Anadilinin Önemi	18
Dillerin Doğuşu	19
Yansıma Kuramı	19
Ünlemler Kuramı	19
İş Kuramı	19
Dünya Dilleri	19
Dillerin Sınıflandırılması	20
Biçim (Yapı) Açısından	20
Kaynak (Köken) Açısından	20
Türkçenin Tarihsel Dönemleri	21
Harf (Yazı) ve Dil Devrimi	22
Harf (Yazı) Devrimi	22
Dil Devrimi	24
Özet	32
Sözlük	34
Değerlendirme Soruları	35
ÜNİTE 2: DİLBİLGİSİ	37
Giriş	41
Türkçenin Ses Özellikleri	41
Ünlüler ve Ünlü Uyumu	41
Büyük Ünlü Uyumu	42
Küçük Ünlü Uyumu	42
Ünsüzler ve Ünsüz Uyumu	43

Ünsüz Uyumu	43
Türkçe Sözcüklerde Bulunmayan Ses Özellikleri	44
Türkçenin Ses Olayları	46
Ünsüz Yumuşaması	46
Dar Ünlü Düşmesi	46
“y” Ünsüzünün Darlaştırıcı Etkisi	47
Sözcük Vurgusu (Hece Vurgusu)	47
Sözcük (Kelime) Türleri	48
Ad (İsim)	49
Tür Adları (Cins İsimler)	49
Özel Adlar	49
Ad Tamlaması ve Türleri	50
a. Belirtili Ad Tamlaması	51
b. Belirtisiz Ad Tamlaması	51
c. Takısız Ad Tamlaması	51
d. Zincirleme Ad Tamlaması	51
Sıfat	51
Adıl (Zamir)	52
Edat (İlgeç)	52
Zarf (Belirteç)	52
Ünlem	52
Bağlaç	52
Eylem (Fiil)	53
Eylemsiler (Fiilimsiler)	53
a. Ortaçlar (Sıfat Fiiller)	53
b. Ulaçlar (Zarf Fiiller)	53
c. Mastarlar (Eylemliler)	54
Cümle (Tümce)	54
Cümlelerin Öğeleri	54
Yüklem	54
Özne	56
Nesne	57
Tümleç	57
Cümle Türleri	59
Yüklemin Türüne Göre Cümleler	59
Yapılarına Göre Cümleler	59

Kuruluşuna Göre Cümleler	61
Anlamlarına Göre Cümleler	62
Cümle Çözümlemeleri	64
Türkçenin Ekleri.....	68
Yapım Ekleri	69
Addan Ad Yapan Başlıca Ekler	69
Addan Eylem Yapan Başlıca Ekler	70
Eylemden Ad Yapan Başlıca Ekler	70
Eylemden Eylem Yapan Başlıca Ekler.....	72
Çekim Ekleri.....	72
Ad (İsim) Çekimleri	72
Eylem (Fiil) Çekimleri	74
Kişi Ekleri	75
Özet	76
Değerlendirme Soruları.....	79
ÜNİTE 3: NOKTALAMA İŞARETLERİ.....	81
Giriş.....	84
Nokta	84
Virgül , ...	85
Noktalı Virgül ;	87
İki Nokta :.....	88
Üç Nokta	88
Soru İşareti ?	89
Ünlem İşareti !.....	90
Düzeltilme İşareti ^	91
Kesme İşareti '	92
Kısa Çizgi -	95
Uzun Çizgi –	96
Tırnak İşareti “ ”	97
Tek Tırnak İşareti ‘ ’	98
Ayraç (Parantez) ( )	98
Köşeli Ayraç [ ]	99
Eğik Çizgi /	100
Özet	101
Değerlendirme Soruları.....	103
ÜNİTE 4: YAZIM KURALLARI	105

Giriş	108
Kimi Ek, Bağlaç ve Sözcüklerin Yazımı	108
Mastar Eklerinin Yazımı	108
“-ken (iken)” Ekinin Yazımı	108
“-ki” İlgisi (Aitlik) Ekinin Yazımı	108
“ile” Sözcüğünün Ek Olarak Yazımı	108
“imek” Ek Eyleminin Yazımı	109
“mi” Soru Ekinin yazımı	109
“de” Bağlacının Yazımı	110
“ki” Bağlacının Yazımı	111
“ile” Bağlacının Yazımı	112
Yabancı Sözcüklerin Yazımı	113
Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler	114
Ay, Gün Adları, Tarih ve Saat Yazımı	118
Sayıların Yazımı	119
İkilemelerin Yazımı	121
Kısaltmaların Yazımı	121
Bileşik Sözcüklerin Yazımı	122
Bileşik Eylemlerin Yazımı	125
İki Eylem Köküyle Kurulan Bileşik Eylemler	125
Bir Adla Bir Eylemden Kurulan Bileşik Eylemler	126
Özet	127
Değerlendirme Soruları	129
ÜNİTE 5: ANLATIM BOZUKLUKLARI	132
Giriş	136
Dilbilgisel Nedenlerden Kaynaklanan Anlatım Bozuklukları	136
Özne Eksikliği	136
Özne-Yüklem Uyuşmazlığı	137
Yüklemler Arasında Çatı Uyuşmazlığı	140
Tümleç Eksikliği	141
Nesne Eksikliği	141
Eylem ya da Yardımcı Eylem Eksikliği	142
Tamlama Yanlışları	143
Ek Yanlışları	144
Sözcüğü Yanlış Yapıda Kullanma	145
Noktalama Yanlışlarından Kaynaklanan Anlatım Bozuklukları	146

Anlamla İlgili Yanlışlar	147
Gereksiz Sözcük Kullanma	147
Yanlış Sözcük Seçimi	148
Eşanlamlı Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması	150
Yineleme.....	151
Gereksiz ya da Yanlış Yardımcı Eylem Kullanma	152
Zamanların Yanlış Kullanılması	153
Cümlede Anlamsal Çelişki	153
Kavram ve Terimlerin Yanlış Kullanılması	154
Sıralama Yanlışları	155
Birbirini İzleyen Sözcüklerin Türdeş Olmaması.....	155
Boş ve Doldurma Sözcükler	156
Deyim ve Atasözü Yanlışları	157
Özet	158
Değerlendirme Soruları.....	160
ÜNİTE 6: YAZILI ANLATIM	163
Giriş.....	166
Anlatım Biçimleri.....	166
Açıklayıcı Anlatım.....	166
Tartışmacı Anlatım	167
Betimleyici Anlatım (Tasvir).....	168
Öyküleyici (Tahkiyeli) Anlatım	170
Yazıda Düşünceyi Geliştirmenin Yolları	172
Tanımlama.....	173
Örnekleme.....	174
Karşılaştırma.....	174
Tanık Gösterme ve Alıntı Yapma	175
Sayısal Verilerden Yararlanma	177
Yazının Temel Öğeleri.....	178
Konu ve Konuyu Sınırlandırma (Bakış Açısı).....	178
Ana Düşünce (İleti/ Mesaj) ve Yan Düşünceler.....	178
Yazının Evreleri	180
Hazırlık	180
Kaynakları Saptama	180
Not Alma	181
Özet Çıkarma	181

Plan.....	181
Yazma Evresi.....	182
Yazının Kontrolü.....	183
Özet	186
Sözlük.....	187
Değerlendirme Soruları.....	189
ÜNİTE 7: GÜNLÜK YAŞAMDA BAŞVURULAN YAZILARIN VE MESLEKİ YAZILARIN BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ	192
Giriş.....	195
Özgeçmiş	195
Dilekçe.....	199
Tez, Ödev, Araştırma Raporları	201
Mektup.....	203
Özet	207
Değerlendirme Soruları.....	209
ÜNİTE 8: ANLATIM TÜRLERİ	211
Giriş.....	215
Kurmaca/ Kurgusal (Sanat Ağırlıklı) Türler	215
Roman	216
Başlıca Öğeleri.....	216
Türleri	218
Öykü (Hikâye)	223
Başlıca Öğeleri.....	223
Türleri	224
Şiir	237
Başlıca Öğeleri.....	238
Türleri	239
Kurmaca Olmayan (Düşünce Ağırlıklı) Türler	249
Deneme.....	249
Makale.....	253
Köşe Yazısı (Fıkra).....	257
Eleştiri (Tenkit)	260
Gezi Yazısı	265
Röportaj (Mülakat, Söyleşi)	267
Anı (Hatıra)	271
Günlük	278

Edebî (Yazınsal) Mektup.....	282
Özet	286
Sözlük.....	287
Değerlendirme Soruları.....	292
ÜNİTE 9: SÖZLÜ ANLATIM.....	295
Giriş.....	298
Konuşma	298
Konuşma İlkeleri.....	298
Hazırlıksız Konuşma	300
Hazırlıklı Konuşma.....	300
Açık Oturum.....	301
Panel	301
Forum.....	301
Sempozyum.....	302
Konferans.....	302
Söylev (Nutuk/ Hitabet)	302
Mülakat (Röportaj /Söyleşi).....	303
Münazara	303
Özet	314
Sözlük.....	315
Değerlendirme Soruları.....	317
Değerlendirme Sorularının Doğru Yanıtları.....	319
Kaynaklar	320

ÜNİTE 1: DİL, DİLİN ÖZELLİKLERİ VE TÜRKÇE

Ünitede Ele Alınan Konular

- Dil Nedir?
- Dilin Özellikleri
- Dilin Toplumsal Yönü
- Dilin Bireysel Yönü
- Sözcükte Anlam
- Dil ve Düşünce
- Dil ve Kültür
- Dilin Gelişebilirliği
- Anadilinin Önemi
- Dillerin Doğuşu
- Dünya Dilleri
- Dillerin Sınıflandırılması
- Türkçenin Tarihsel Dönemleri
- Harf (Yazı) ve Dil Devrimi

Ünite Hakkında

- Dilin tanımı yapılmakta, özellikleri belirtilmekte, toplum ve birey açısından önemi açıklanmaktadır.
- Dilin düşünce ve kültürle ilişkisi ve anadilinin önemi üzerinde durulmaktadır.
- Dillerin doğuşu ile ilgili belli başlı kuramlara değinilmekte, biçim ve kaynak açısından dillerin sınıflandırılması yapılmaktadır.
- Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri ve tarihsel dönemleri hakkında bilgi verilmektedir.
- Harf ve Dil Devrimi, nedenleri ve sonuçlarıyla anlatılmaktadır.

Öğrenme Hedefleri

- Dille ilgili kuramsal bilgilere sahip olacaksınız.
- Dilin, insan yaşamında tuttuğu yerin önemini kavrayacak; dil-düşünce, dil-kültür ilişkilerini açıklayabileceksiniz.
- Anadilinin önemini kavrayacaksınız.
- Dillerin nasıl doğduğu, dünyada konuşulan dillerin nasıl sınıflandırıldığı, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri ve tarihsel dönemleri konusunda bilgi edineceksiniz.
- Harf ve Dil Devrimi konusunu; tarihsel arka planı, gerçekleşim süreci ve sonuçları yönünden öğreneceksiniz

Üniteyi Çalışırken

- Konuları, anlatılış sırasına göre ve dikkatle okuyun; bir konuyu iyice anlamadan öbürüne geçmeyin.
- Sık sık tekrar yaparak bilgilerinizi iyice pekiştirin.
- Ünite sonundaki sorular arasında yanıtlayamadıklarınız ya da yanıtından emin olmadıklarınız bulunursa, ilgili konuyu yeniden çalışın. Ayrıca, bu soruların benzerlerini siz de oluşturmaya çalışın.
- Kaynakçada verilen kitaplara da ulaşmaya, onlardan da yararlanmaya çalışın.

DİLİN ERÖZELLERİ

DISPLACEMENT

Language can be used to talk about things that are not present or don't exist. It can also be used to lie.

Dil olmayan şeyler ya da olmayan şeyleri var etmek hakkında konuşulabilir. Yalan söylemek için de kullanılabilir.

Cultural Transmission
Kültürel Aktarım

ARBITRARINESS

There is no necessary connection between sound and meaning

Anlam ve ses arasında bir ilişki olması şart değildir

PRODUCTIVITY

Language can produce novel sentences that have never been uttered before. Means that the potential number of utterances in any human language is infinite.

Dil daha önce hiç söylenmemiş yeni cümleler üretebilir. Potansiyel sayısının herhangi bir insan dilinde sözler sonsuz.

DUALITY

Human language is organized at two levels or layers simultaneously. This property is called duality (or "double articulation"). We combine sounds to produce a large, but finite, number of words, which can be combined in an infinite number of sentences.

İnsan dili iki şekilde düzenlenmiştir: aynı anda seviyeler veya katmanlar. Bu mülkiyete dualite (veya "çift") denir (eklenme). Sesleri birleştiriyoruz büyük ama sınırlı sayıda üretin bir sözcükte birleştirilebilen sözcükler sonsuz sayıda cümle.

Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlayan, ses ve işaretlerden oluşmuş doğal bir araçtır. Kendine özgü kuralları ve işleyiş biçimi olan dil, bu bakımdan sistematik bir yapıya sahiptir. Dilin kullanılması, bu sistem çerçevesindeki bir düzene uygun olarak gerçekleşir. Yüzyıllara dayalı bir deneyim ve birikimle biçimlenen bu kurallar, dilin kendi içinde sistematik bir yapı ve işleyişe kavuşmasını sağladığı gibi, bireyler de bu kuralları öğrenip uygulayarak o tarihsel birikime katılır ve dilin canlı bir varlık olarak yaşamasında özne görevi görürler.

Bir iletişim ve anlaşma aracı olan dili kullanmaya “dil yetisi” adı verilir. Dil yetisi, insanların, belirli bir düzen çerçevesinde oluşturduğu anlamlı sesler aracılığıyla iletişim kurma becerisidir.

DİL NÖZELL KLER

> Dil insan zihninin bir ürünüdür.

> Dil soyuttur.

Dilin Özellikleri

> Dil canlıdır

> Dilin toplumsal yönü vardır.

Dil, canlı ve çokyönlü bir varlıktır. Dilin canlılığı, dayandığı ve taşıdığı tarihsel birikimle birlikte günün koşullarına, toplumun gereksinimlerine göre kendini yenileyebilmesinde ortaya çıkar. Dolayısıyla onun belirli bir tarihsel kesitle sınırlandırılmasından değil, ancak sürekliliğinden söz edilebilir.

Dil, insan zihninden bağımsız, dış dünyada kendi başına bir varlığa sahip değildir. Ortaya çıkışı, canlılığı ve sürekliliği insanoğlunun varlığına ve zihinsel etkinliğine bağlıdır. Demek ki dil, aynı zamanda “soyut” bir varlıktır.

Dilin Toplumsal Yönü

Dilin kuralları, işleyişi ve sahip olduğu sözcüklerin anlamı, doğuşundan itibaren birey tarafından öğrenilir. Bu öğrenme yoluyla birey, bir bakıma tarihsel ve toplumsal bir sözleşmeyi de onaylamış, o sözleşmeye katılmış olur; çünkü bütün bunlar, yüzyıllardır devam eden bir uzlaşıya, ortak kabuller bütününe dayanmaktadır. İletişimi ve anlaşmayı mümkün kılan da söz konusu bu ortaklıktır. Kişiler, kendi istek ve beklentilerine göre bunlar üzerinde değişiklik ya da düzenleme yapamaz; çünkü dil, toplumsal bir varlıktır.

Dilin toplumsallığı, sözcüklerin anlamı yönünden de geçerlidir. Sözcüklerin herkes için ortak olan anlamı, bu özelliğin bir göstergesidir. Kişiler arasında iletişimin doğru kurulması, dil aracılığıyla anlaşmanın mümkün olabilmesi için sözcüklerin ortak yani sözlük anlamlarını göz önünde bulundurmak zorunludur.

Toplumların tarihlerine ve yaşantı biçimlerine bağlı olarak kimi sözcüklerin bireyler açısından uyandırdığı duygular, çağrışımlar benzerlik gösterebilir. Örneğin, “bayrak” sözcüğü bütün dillerde aynı anlamı taşıyarak kullanılmakla birlikte, işgal görmüş, kurtuluş savaşı vermek zorunda kalmış bir milletin bireyleri ile böyle bir süreci yaşamamış bir milletin bireyleri açısından farklı bir algılanışa ve çağrışım alanına sahip

olabilir. Ortak yaşantı ve duyarlıklar, sözcüklerin bireysel algılanışında da buna benzer ortaklıklar getirir.

Coğrafi yapı ve iklim koşulları da sözcüklerin toplum bireylerince algılanışında belirli ortaklıkları ortaya çıkarabilir. Bozkırda yaşayan topluluklarla kıyı bölgelerde yaşayan topluluklar açısından “deniz” sözcüğü aynı duygusal etkiye sahip olamayacağı gibi, kurak iklimlerde yaşayan topluluklarla bol yağışlı iklimlerde yaşayan topluluklar için de “yağmur” sözcüğü aynı çağrışım gücünü taşımaz.

Toplumsal yaşamdaki değişimler de dile yansır. Örneğin, köyden kente göçün yoğunlaştığı dönemlerde ortaya çıkan barınma sorunu, büyük kentlerin etrafında kümeleşen çarpık yapılaşmayı da beraberinde getirmiş ve bunun bir yansıması olarak dilde “gecekondu” sözcüğünü yaratmıştır. Gecekondu bölgelerine ulaşımı sağlamak amacıyla kullanılan taşıtları adlandırmak üzere kullanılan “dolmuş” sözcüğü de buna örnek olarak verilebilir.

Kuralları, işleyişi ve sahip olduğu sözcüklerin temel anlamları bakımından toplumsal bir kurum olan dil; onu kullanan toplumun tarihini, yaşam biçimini ve içinde bulunduğu koşulları da yansıtmaya özelliğine sahiptir.

Dilin Bireysel Yönü

Bireyin dille ilişkisi, onun toplumsal yönüyle sınırlı kalmaz; dil, bireysel yaşantı içinde de özel bir yer tutar. Kişinin dış dünyaya ilişkin gözlem ve izlenimlerinin iç dünyasında bulunduğu karşılıklar; öznel duygu ve düşüncelerin oluşumunda, anlamlandırılmasında ve ifade edilmesinde dille bireysel bir ilişki kurmasını da sağlar. Bu ilişki, dilin bireysel yönünü oluşturur.

Kişilerin anıları, birikimleri, iç dünyaları farklı olduğuna göre bunların dile yansıması da farklı olacaktır.

Sözcükte Anlam

Toplumsal ve bireysel yönleriyle ilişkili olarak dilin sözcükleri zihnimizde çeşitli biçimlerde anlam taşır:

Basic meaning

- **Temel anlam:** Bir sözcüğün akla ilk gelen, en eski ve herkesçe bilinen anlamıdır. Bu anlam, aynı zamanda o sözcüğün ortaya çıkış nedenidir. Örneğin “kol” sözcüğünün temel anlamı, “insan vücudunda omuz başlarından parmak uçlarına kadar uzanan bölümü”dür.

Secondary meaning

- **Yan anlam:** Sözcüğün temel anlamından türeyen ya da onunla bağlantılı olarak zaman içinde ortaya çıkan anlamlarıdır. Örneğin “kol” sözcüğü için, “makinelere tutup çevirmeye, çekmeye yarayan ağız ya da metal parça” biçiminde yapılan tanımlama onun yan anlamını verir. Sözcüğün yan anlam kazanmasında, çoğunlukla benzerlik ilişkisi; yani, mecazî anlamı etkili

olmaktadır. Ancak bu anlamların artık mecazî olduğu unutulduğundan, bunlar, gerçek anlama dönüşmüş mecazlardır.

Temel anlam ve yan anlam, sözcüğün “gerçek anlam”ını meydana getirir. Sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılması, ona *mecazi* anlamlar kazandırır.

Associative meaning

- **Çağrışımsal anlam:** Sözcüklerin temel ve yan anlamlarının yanı sıra, bireylerde çeşitli nedenlerle uyandırdığı farklı çağrışımlara göre kazandığı anlamlar da söz konusudur. Bunda, kişisel yaşantı ve deneyimlerin önemli bir etkisi vardır. Anıları, gözlem ve izlenimleri, bireyin sözcüklere yükleyebileceği öznel anlamları çeşitlendirip farklılaştırabilir. Örneğin “deniz” sözcüğünün bir balıkçıdaki çağrışımları, “geçim mücadelesi” ekseninde gelişebilir. Aynı sözcük, biri için sonsuzluğu, özgürlüğü, rahatlığı çağrıştırırken bir başkası için çaresizliği, boğuntuyu, kaybolmayı çağrıştırabilir. Bunlar, kişinin yaşadıklarına, gördüklerine, tasarladıklarına göre değişiklikler gösterebilir.

Sözcüklerin zihnimizde yer tutuşu, pek çok nedene dayanır. Anlam ilişkilerinin ve çağrışım bağlantılarının yanında, ses benzerlikleri ve kökensel bağ da bu bakımdan belirleyicidir. Ses benzerliği nedeniyle “kıskaç” sözcüğü “kıskaç,” “zaman” sözcüğü “saman,” “kader” sözcüğü “keder” sözcüklerini çağrıştırarak zihnimizde yer tutabilir. “Yol” sözcüğü, zihnimizde; ondan türemiş olan “yolcu,” “yoldaş,” “yolsuz,” “yolluk,” “yol kesen,” “yollamak” sözcükleriyle birlikte bulunabilir.

Görüldüğü gibi dil-toplum ve dil-birey ilişkisi, içinde pek çok etkeni, karmaşık ve çokyönlü süreçleri barındırmaktadır. Dil, kuralları ve işleyişi öğrenilen, edilgen olarak belleğe aktarılan “toplumsal ve soyut bir sistem”dir. O sistemin birey tarafından eyleme dönüştürülmesi, gerçekleştirilmesi de “söz”ü yaratır. Söz, “bireysel ve somut bir edim”dir. Bir toplumda bir tek dil kullanılsa da o toplumu oluşturan bireylerin sayısınca söz vardır. Dil, sözün hem aracı hem ürünüdür. Dilin evrimleşmesi söz yoluyla gerçekleşirken, sözün anlaşılabilirliği ve sonuca ulaşabilmesi de dil ile mümkündür.

Dil ve Düşünce

İnsanın düşünebilme yetisi ve düşünme eylemi dilden kaynaklanmaz; ancak, dil ve düşünce arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Her şeyden önce, dilde sözcükler yoluyla işaret edilen ve varlık bulan “kavram”lar aracılığı ile düşünürüz. Kavram; bir nesnenin, bir duygunun ya da düşüncenin zihnimizdeki soyut ve genel tasarımıdır. Kavramları, belleğimizdeki sözcüklerle adlandırır, onlara bu sözcüklerle işaret ederiz. Böylece, hem bir kavramlar akışı olarak niteleyebileceğimiz düşünme eylemimizi biçimlendirmede ve ifade etmede hem de başkalarının düşüncelerini öğrenip anlamada sözcüklere başvurur, düşünsel evrenimizi dil yoluyla oluştururuz. İnsanların ne düşündüklerini yüz ifadelerinden, davranışlarından tam olarak anlamak olanaksızdır; bunlara bakılarak, belki o düşüncelerin nasıl bir ruh durumuna yol açtığını ya da nasıl bir psikolojik süreçte gerçekleştiğini tahmin edebiliriz. Düşüncelerin somutluk kazanması, bir iletişim sürecine dâhil olması ancak dilsel plana geçmesiyle mümkündür.

Dil ve Kültür

Kültür; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Maddi kültürü; mimari, giyim kuşam, kullanılan çeşitli alet ve eşyalar, yeme içme biçimi gibi ögeler oluşturur. İnanç, gelenek ve görenek, sanat gibi ögeler ise *manevi kültürü* oluşturur. Bunlar, kültürler arasında belirli ölçülerde farklılıklar gösterir.

Toplumların yaşantı biçimlerini ve kültürel yapılarını anlamada dil bize önemli göstergeler sunar. **Bir bakıma dil, kültürün hem aynası hem de taşıyıcısıdır.** Yüzyıllar içinde oluşup bugüne gelen kültürel ögelerin gelecek kuşaklara aktarılmasında, yarınlara taşınabilmesinde dilin çok önemli bir işlevi vardır.

Kültürün dile yansıması, her şeyden önce kültürel ögelere ilişkin söz varlığında görülür. Örneğin, “tarım”la ilgili sözcüklerin Türkçedeki fazlalığı ve bunların genellikle Türkçe kökenli olması, Türk tarih ve kültüründe tarımın ne denli önemli bir yere sahip olduğunun ipuçlarını verir. Arapçada “deve” ile ilgi sözcük sayısının başka dillerde olmadığı kadar çokluğu, Türkçenin “at”la ilgili zengin sözcük dağarcığı; bu milletlerin kültür tarihlerini ve yaşayış özelliklerini anlamamızda bize yardımcı olur. Eskimo dilinde “kar”la ilgili sözcüklerin tuttuğu önemli yer, o toplumun yaşam koşullarını, geçmişini, buna bağlı kültürel dokusunu gösterir niteliktedir. Dilbilimciler, Bolivya ve Peru’da yaşayan Aymara adlı bir Kızılderili kabilesinin dilinde patates türleri için 200 ayrı sözcüğün kullanılmakta olduğunu belirtmektedirler. Bu da o kabilenin yaşayış biçimini, kültürünü ele verir nitelikte bir bilgidir.

Dil ve kültür ilişkisini en canlı ve en tipik biçimde yansıtan göstergeler arasında atasözleri ve deyimlerin ayrı bir önemi vardır. Bir dili kullanan toplumun dünya görüşünü, yaşam kavrayışını, duygu dünyasını, dolayısıyla nasıl bir kültürel yapı içinde bulunduğunu anlamada bunların yadsınamaz bir yeri ve işlevi vardır. Bir dildeki atasözleri ve deyimler, başka bir dile birebir çevrilemez;  eviri yapılan diller arasında, bunların ancak eşdeğerlileri seçilebilir. Bu da toplumlar arasındaki kültürel farklılıkların ve dille kültür arasındaki sıkı bağın en önemli göstergelerinden biridir. Örneğin, “ekmek”le ilgili “ekmeğini kazanmak,” “ekmeğini eline almak,” “ekmeğini yemek,” “ekmeğini taştan çıkarmak,” “ekmeğinden olmak,” “ekmek öpmek” gibi deyimlerin çokluğu Türkler açısından bu besin ögesinin önemini ve değerini gösterir.

Tarihsel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak kültürel yaşamda ortaya çıkan değişimler de dilde karşılığını bulur. Tırpandan bi erd vere, sabandan traktöre, el tezg hlarından dokuma makinelerine, kömür ve odun yakıtından havagazına ve doğalgaza geçişle ortaya çıkan değişimlerin yaşam biçimine verdiği y n ve bunun kültürel yapıya etkileri, doğal olarak dilde de kendini gösterir. Yine kültürler arası etkileşimin yanı sıra belirli dönemlerde başka kültürlerin yoğun etkisi ya da egemenliği altında kalmaktan kaynaklanan yozlaşmalar da bunların dildeki sonuçlarına bakılarak daha belirgin bir biçimde görülebilir.

Dilin Gelişebilirliği

Hiçbir dil, ortaya çıktığı gibi ya da belirli bir evresindeki hâliyle kalmaz. Toplumsal değişim ve gelişimlere, yeni kavram ve anlatım gereksinimlerine bağlı olarak dil de kendini yeniler, gelişimini sürdürür. Canlı bir varlık olduğundan söz ettiğimiz dilin yenilenmesi ve gelişimi, belli başlı yollarla gerçekleşir:

- **Sözcükte anlam değişimi:** Kimi sözcükler, zaman içinde çeşitli nedenlerle anlamsal değişikliğe uğrarlar. Örneğin, eskiden “kötü, hırsız” anlamlarına gelen “yavuz” sözcüğü, bir dönemden sonra “güçlü, gürbüz, yiğit” anlamlarını karşılamaya başlamıştır. Bu değişim, anlam genişlemesi ya da anlam daralması yoluyla da olur. Örneğin, “içinde bal bulunan” anlamındaki “ballı” sözcüğü, zaman içinde “şanslı” anlamını da kazanmıştır. “Senin gibi ballı adam görmedim!” cümlesinde bu sözcük, böyle bir anlam genişlemesiyle kullanılmıştır. Geniş kavramları karşılayan kimi sözcüklerin ise bir süre sonra bu kavramlar içinden bir tek anlamı bildirdiği, genel bir anlamdan özel bir anlama geçtiği görülür. Eskiden “ülke” anlamına gelen “il” sözcüğünün şimdi “vilayet” karşılığı kullanılması, eskiden hem kız hem de erkek çocuk için kullanılan “oğul” sözcüğünün artık yalnızca erkek çocuklarına işaret etmesi bu daralmaya örnek gösterilebilir.
- **Kullanımdan düşmüş sözcüklerin yeniden kullanıma girmesi:** Yabancı bir sözcüğü ya da yeni bir kavramı karşılamak amacıyla, eskiden kullanılmış ama bir dönemden sonra terk edilerek kullanımdan düşmüş kimi sözcüklere yeniden işlev kazandırılmasıdır. “Erdem,” “yanıt,” “im” gibi sözcükler bu yolla yeniden günümüz Türkçesine girmişlerdir.
- **Sözcük türetimi:** Yaşam biçimindeki değişimler, teknolojik yenilikler ve yeni buluşlarla ortaya çıkan yeni kavramları karşılamak üzere dilin kurallarına uygun biçimde yeni sözcükler türetme zorunluluğu doğar. Bu bakımdan bir hayli işlev ve zengin yollara sahip olan Türkçede binlerce sözcük türetilmiştir. İngilizce “refrigerator” yerine türetilmiş olan “buzdolabı,” “computer” karşılığı olarak bulunmuş olan “bilgisayar,” “flak” karşılığı kullanılan “uçaksavar” sözcükleri, buna verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Yine Arapça bir sözcük olan “vasıta” yerine kullanılan “araç,” “tekâmül” karşılığı bulunan “evrim” gibi pek çok sözcük buna örnek gösterilebilir.

Anadilinin Önemi Mother tank or Native Language

Anadili, çocuğun ailesinden ya da içinde yaşadığı toplumdan edindiği dildir. Bu öğrenme deneyimi dilsel öğelerin çocuk tarafından alımlanma sürecine eşlik eden pek çok etmenle iç içe yaşandığından, bireyin anadilindeki sözcüklerle kurulu bulunan bağ da bu ilişkiler ağı içinde özel bir anlam ifade eder. Bireyin doğayı ve varlıkları fark edışı, onlar arasındaki ilişkiyi zihninde konumlandırışı ilkin hangi dilin sözvarlığı ve işleyişi üzerinden gerçekleşmişse, duyarlılığı ve düşünüş biçimi de büyük oranda o dilsel evrene bağlı olarak gelişir. Dolayısıyla sanatsal, düşünsel ve bilimsel

Anadil = Dil grupları arasında di er dillerin ba lı olarak ortaya çıktı ı dilleri gösterir. EX: Latince

etkinliklerini de en doğal, en yaratıcı, en yetkin hâliyle o dilde ortaya koyar. Anadili dışında düşünmek ve üretmek kişiyi sürekli bir dolaylılığa zorlayacağından, bu yöndeki etkinlikleri ve ortaya koyabileceği verim ister istemez sığlaşır. Aynı olumsuz durum, anadiline egemen olmayan bireyler için de söz konusudur.

İnsan, edindiği dil yetisiyle birlikte aynı zamanda ait olduğu toplumun kültürel mirasını da devralır. Bu kültürel birikimi kanıksaması, içselleştirmesi ve yaşatmasında yine anadilinin önemli bir işlevi vardır.

Dillerin Doğuşu

Dillerin ne zaman, nerede ve nasıl doğduğu konusunda kesin bilgiler yoktur. Bu bilgiye ulaşmayı güçleştiren etkenlerden biri, eldeki en eski belgelerin bile insanlık tarihinin ancak yakın sayılabilecek bir geçmişine, 5500 öncesine dayanıyor olmasıdır. Oysa bilim adamları, ilk insanların 1 milyon yıl kadar önce yaşadığını söylemektedirler. Bu güçleştirici etkene karşın antropolojinin ve psikolojinin de verilerinden yararlanılarak dillerin doğuşu konusundaki araştırmalar sürdürülmüş, buna ilişkin çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Söz konusu kuramlar arasında en çok kabul görenler şunlardır:

Yansıma Kuramı

Bu kurama göre ilk dilsel ögeler, doğadaki kimi sesleri taklit etme/ yansıtma yoluyla oluşmuştur: *çıt* (*çıtırtı*), *şar* (*şarıltı*), *şır* (*şırıltı*), *pat* (*patırtı*), vb. Hayvan sesleri de bunlar arasında yer alır: *hav* (*havlama*), *me* (*meleme*), *miyav* (*miyavlamak*), *gıdak* (*gıdaklamak*) vb. Ses taklidine/ yansımasına dayalı sözcüklerin bütün dillerde var olması, bunun ortak bir eğilime dayandığını göstermektedir.

Ünlemler Kuramı

Kimi dilbilimcilere göre ise ilk dilsel ögeler, insanların çeşitli olaylar karşısında çıkardıkları ünlemlerdir: *ah*, *vah*, *oh*, *of* vb. Belirli duygu durumlarını da yansıtan bu ünlemler sonradan sözcüklere dönüşmüş, birtakım kavramları karşılamaya başlamıştır.

İş Kuramı

Bu kuramı savunanlar, dillerin doğuşunda insanların birlikte iş yapmalarının, ortak çalışmalarının etkili olduğunu öne sürmektedirler. Çalışmayı, insanda düşünme ve konuşma yeteneğini uyandıran temel etken olarak görüp ilk insan seslerini bununla ilişkilendiren bu kuramcılara göre, toplu hâlde iş yaparken işi kolaylaştırmak amacıyla çıkarılan ritmik sesler zamanla anlam kazanmış ve dillerin doğuşunu hazırlamıştır.

Dünya Dilleri

Bugün dünyada kaç dilin konuşulduğu, bunlardan kaçının anadili olduğu konusunda kesin bir sayı ortaya konulamamaktadır. Hâlen yazı dili durumuna gelmemiş dillerin bulunması, kimi dillerin henüz yeterince işlenip incelenmemesi, lehçelerin ayrı bir dil sayılıp sayılamayacağı konusunda görüş birliğine varılamaması gibi nedenler, buna ilişkin kesin bir sayının verilmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte, yeryüzünde konuşulan dil sayısının 3000-3500 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Dünyada en çok konuşulan 5 anadili ise şöyle sıralanabilir: Çince (1 milyar 300 milyon kişi), İngilizce (427 milyon kişi), İspanyolca (266 milyon kişi), Hintçe (260 milyon kişi), Türkçe (220 milyon kişi).

Dillerin Sınıflandırılması

Dünya dilleri, yakınlık ve benzerliklerine göre biçim (yapı) ve kaynak (köken) açısından sınıflandırılır.

Biçim (Yapı) Açısından

- **Tek heceli diller:** Her sözcüğü tek heceden oluşan dillerdir. Bu sözcükler ek almaz ve çekime girmez. Cümle, kök durumundaki sözcüklerin sıralanışından oluşur. Sözcüğün anlamı, cümle içindeki verine ve vurgusuna göre belirlenir. Sözcüklerin görevleri ve anlamları vurgulardan, tonlamadan anlaşılır. Çince, Tibetçe, Vietnam dili, Avrupa'da Bask dili, bazı Himalaya ve Afrika dilleri bu gruba girer.
- **Eklemeli (bağlantılı, bitişken) diller:** Kök durumunda bulunan sözcüklere yapı ve çekim ekleri getirilen dillerdir. Sözcüklerin yapımı ve çekimi bu ekler yoluyla gerçekleşir. Türkçe, Moğolca, Samoyetçe, Fince, Japonca, Mançu-Tunguz dilleri bu gruba girer. Türkçe, bu grup içinde "sondan eklemeli" dillerdendir.
- **Bükümlü (çekimli) diller:** Sözcüklerin önlerine, içlerine ve sonlarına getirilen eklerle çekimlendiği dillerdir. Çekim sırasında kök, özellikle kökün ünlüsü değişime uğrar. Kimi bükümlü dillerde ise sözcüğün kökündeki asıl sesler değişmez; yani ünsüzler aynı kalır, ünlüler değişir. Kök durumundaki sözcüğün ünsüzleri arasına getirilen kimi seslerle yeni sözcük türetilen dillerdir. Arapça, bu diller için tipik bir örnektir. Sami dilleri bu gruptandır.

Kaynak (Köken) Açısından

- **Hint - Avrupa dilleri ailesi:** Hintçe, Farsça, Ermenice (Asya kolu); Almanca, Felemenkçe, İngilizce, Latince, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Rusça, Sırpça, Lehçe (Avrupa kolu).
- **Hami-Sami dilleri ailesi:** Arapça, İbranice, Aramca, Akatça.

- **Bantu dilleri ailesi:** Orta ve Güney Afrika’da yaşayan Bantuların dilleri.
- **Çin dilleri ailesi:** Çince, Tibetçe.
- **Ural- Altay dilleri ailesi:** Fince, Macarca, Samoyetçe (Ural kolu); Türkçe, Moğolca, Mançuca (Altay kolu).

Türkçe, dünya dilleri arasında, biçim (yapı) bakımından “eklemeli (bağlantılı, bitişken) diller”in “sondan eklemeli diller” grubuna; kaynak (köken) bakımından ise “Ural-Altay dil ailesi”nin “Altay kolu”na bağlıdır.

Türkçenin Tarihsel Dönemleri

Türkçe, dünyanın en eski dillerinden biri olmasına karşın belirli bir döneme kadar belgelerle izlenememektedir. Bilinen Türk tarihinin M.Ö. 3. yüzyılda Hunlarla başladığı kabul edilmekle birlikte Hunların o dönemde bıraktığı belgeler bulunmadığı için bu bilgilere Çin kaynaklarından ulaşılabilmektedir. Sümer, Bizans ve Arap kaynaklarında da kimi Türkçe sözcüklere bulunmaktadır. Türkçenin yazılı ürünlerine rastlanmayan evrelerine “karanlık dönem” denmektedir. Dilbilimciler bu “karanlık dönemi” kendi içinde üçe ayırırlar:

- **Altay Dil Birliği Dönemi:** Türkçenin; Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Japonca, Korece gibi öbür Altay dillerinden henüz ayrılmadığı dönem olarak kabul edilir.
- **En Eski Türkçe Dönemi:** Türkçenin, ana Altaycadan bağımsız bir dil kimliğine kavuştuğu dönemdir.
- **İlk Türkçe Dönemi:** Avar, Bulgar, Hazar dillerinin Türkçeden henüz ayrılmadığı dönem olarak gösterilir.

Söylendiği gibi, belgelere dayanarak elde edilmediği için, bu bilgiler kesin değildir. Dilbilimciler arasında da bu konuda tam bir görüş birliğine varıldığı söylenemez.

Türkçenin, metinlerle izlenebilen ve daha sağlıklı bir sınıflandırma olanağı sağlayan dönemleri ise şunlardır:

- **Eski Türkçe Dönemi:** Türkçenin ilk belgelerinin bulunduğu, Türk adının ilk kez kullanıldığı bu dönem; 6-10. yüzyıllar arasını kapsar. Köktürkçe ve Uygurcanın kullanıldığı bu dönemde Türkçe; ses, biçim ve sözvarlığı yönlerinden arı bir görünüme sahiptir. M.S. 6. yüzyıldan kalma Yenisey Yazıtları ve M.S. 8. yüzyılın başlarına (731-735) dayanan Orhun Yazıtları bu döneme aittir. Elde edilen belgeler, Türkçenin tarihinin çok daha eskilere uzandığını gösteren dilsel gelişmişlik düzeyine sahiptir.
- **Orta Türkçe Dönemi:** 11-15. yüzyıllar arasını kapsayan bu dönem, Karahanlılar’la başlar. Karahanlılar’ın İslam’ı kabul etmesiyle Müslüman olan

Türk sözcü ü ilk defa
Orhun Hitabelerinde
kullanılmıştır

Türkler, bir süre sonra Arap alfabesi kullanmaya başlamıştır. Dinsel birliğin ve kültürel yakınlaşmanın sonuçları dilde de kendini göstermiş, bu dönemde Türkçe; Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altında arı görünümünden gitgide uzaklaşmıştır. Dönemin ilk önemli Türkçe eserleri; Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i, Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügat'it-Türk*'ü ve Edib Ahmed Yükneki'nin *Atabetü'l-Hakayık*'ıdır.

Bu dönemde Türkçenin; doğuda Çağatayca, kuzeyde Kıpçakça ve batıda Oğuzca adı verilen lehçeleri oluşmuştur.

- **Yeni Türkçe Dönemi:** 16-20. yüzyıllar arasını kapsar. Türk dili alanında mahalli dil özelliklerinin yazı diline girmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde Doğu ve Batı Türkleri arasında yeni ve farklı yazı dilleri oluşmaya başlamış, Türkçe bu yönde hızlı gelişmeler göstermiştir.
- **Çağdaş (Modern) Türkçe Dönemi:** Türkçenin, 20. yüzyıl ve günümüzü içine alan dönemidir.

Harf (Yazı) ve Dil Devrimi

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından, işgal güçlerine karşı verilen Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti; birbirini izleyen yenilikler ve devrimler üzerinde şekillenmeye başladı. Yönetim merkezinin İstanbul yerine Ankara olması, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, Batı hukukuna dayalı laik bir sistemin benimsenmesi gibi köklü değişim ve yeniliklerin dayandığı devrimci anlayış; dil konusunu da bu sürece dâhil etmekten geri durmadı. Bunun sonucu olarak alfabe değişimiyle birlikte dilde özleşme yolunda çok önemli adımlar atıldı.

Harf (Yazı) Devrimi

1 Kasım 1928 tarihli ve 1353 sayılı "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"la; Arap harflerinin yerine, Latin alfabesinin Türkçeye uyarlanmış biçimi (yeni Türk harfleri) kabul edildi. Yasa, 3 Kasım 1928'de yürürlüğe girdi. Yazı değişiminin resmî belgelerde, resmî yazışmalarda uygulanması için Haziran 1930'a kadar süre tanındı. Bu uygulamada, beklenenden de kısa bir sürede başarıya ulaşıldı. Harf Devrimi, bu değişime ve yeni harflerin yerleştirilmesi sürecine genel olarak verilen addır.

Daha önce Köktürk ve Uygur harflerini kullanan Türkler, İslam'ı kabul ettikten sonra 10. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini benimsemeye başlamışlardı. Bu alfabenin Türkçeye uyarlanması çok uzun yıllar almış, Türkçeyle uyumsuzluğundan kaynaklanan bazı sıkıntılar ise yüzyıllar boyunca çözülememişti. Arap alfabesi, Türkçenin ünlülerini karşılamakta yetersiz kalıyordu. Bu nedenle birden fazla ünlü için aynı harf kullanılıyor, bu da okumada bazı güçlükler yol açıyordu. Ünlüleri bakımından zengin bir dil olan Türkçe için bu önemli bir sorundu. Ünlüler dışında başka bazı sesleri karşılamak için de ortak kullanılan harfler vardı. Dolayısıyla bir sözcüğün nasıl okunması gerektiğine ancak bir cümlede yer aldığına karar verilebiliyordu. Örneğin; kef, vav, lam

harflerinden oluşan bir sözcüğü “gül,” “kül,” “göl” biçimlerinde okumak mümkündür. Kef harfi *k*, *g*, *n* (nazal) seslerini; vav harfi *v*, *o*, *ö*, *u*, *ü* seslerini; lam harfi *l* sesini karşıladığına göre bu sözcüğün okunuşu da söz konusu seslerin sıralanışındaki olasılıklara göre çeşitlilik gösterir. Ayrıca Arap alfabesinde, Türkçe için gerekli olmayan ve Türk halkının tam olarak telaffuz etmekte zorlandığı harfler de bulunuyordu. Sonraki yıllarda bu sorunlara, Arap alfabesinin basım tekniğinde yarattığı güçlükler de eklendi. Alfabe değişimini gerekli kılan pek çok etken, koşulların olgunlaşmasıyla sonuç verdi ve hem Türkçenin seslerini karşılamada en uygun seçenek olması hem de girilen Batılılaşma sürecinde sağlayacağı olanakların toplum için taşıdığı önem göz önünde bulundurularak Latif kökenli Türk harflerinin kabulü gerçekleşti.

Alfabe konusundaki tartışmalar ve değişim önerileri, çok daha eskilere dayanmaktadır. 1862 yılında, Arap harflerinin öğrenilme ve kullanılmasındaki sıkıntılardan, basım tekniği açısından yarattığı sorunlardan söz eden Münif Paşa, bu konuda yeni bir düzenlemenin kaçınılmazlığına değinir. 1863 yılında Fuat Paşa ile İstanbul’da görüşen Azerbaycanlı yazar Mirza Fethali Ahunzade, Arap yazısının Türkçenin ses özelliklerine uymadığını ve dile zarar verdiğini öne sürerek Kiril-Latin karışımı bir alfabe önerir. 1869’da *Terakki* gazetesinde yayımlanan ve “Hayrettin” imzasını taşıyan bir yazıda, Arap alfabesi yerine Latin harflerini almanın en uygun yol olduğu öne sürülür. Tanzimat Dönemde görülen buna benzer tartışmalar, baskıcı koşulların ve Arap harflerine verilen kutsayıcı değerin de olumsuz etkileriyle daha çok Arap yazısına bağlı yenilik önerileri etrafında gerçekleşmiş, ciddi bir aşamaya gelememiştir.

Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük ortamı, bu tartışmalarda ve yenilik girişimlerinde de bir canlanma sağlar. İzmir’de çıkan *Hizmet* gazetesinin ayrı bir bölümünde yeni bir yazım denenir; bunun üzerine gazetenin yayını Maarif Nezaretince durdurulur. Tiranlı Arnavutlar, Latin harflerini kullanmak için 1910 yılında Sadrazamlıktan izin isterler; ama konuyla ilgili görüşüne başvuru Şeyhülislamlık, Kuran’ın yazımında kullanılmayan bir alfabenin İslam ülkelerinde de kullanılamayacağı yanıtını verir. “Arnavut Hurufatı” başlığıyla *Tanin*’de yayımlanan iki yazısında Latin esaslı Arnavut alfabesini savunan ve Türkçe için de aynı uygulamayı öneren Hüseyin Cahit’i; Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi yazarlar da destekler ve aynı öneriyi kendileri de gündeme getirirler.

Suriye’de bulunduğu 1905-1907 yılları arasında bu konuyla ilgilenmeye başlayan Atatürk, 1922 yılında Halide Edip’le meseleyi konuşmuş ve yazı değişikliğinin sert önlemler gerektireceğini belirtmiştir. Aynı yılın eylül ayında, Hüseyin Cahit’in “Neden Latin harflerini kabul etmiyoruz?” sorusuna ise “Henüz zamanı değil.” yanıtını vermiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Latin alfabesi, belli başlı tartışma konularından biri olur. 1923’teki İzmir İktisat Kongresinde, İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı, Latin harflerinin kabul edilmesi konusunda bir önerge verirler. Ama genel kurulda bu önerge okutturulmaz. Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, Latin harflerinin kabulünü Hristiyanlaşmakla bir tuttuğunu açıklayan bir demeç verir. 1924 yılında Şükrü Saraçoğlu, konuyu Büyük Millet Meclisi gündemine taşır.”Tevhid-i Tedrisat Kanunu”ndan beklenen sonucun alınması için Latin harflerini kabul etmenin zorunlu olduğunu söyler. Öte yandan Cenap Şehabettin, Mehmet Ali Tevfik gibi yazarlar da *Servet-i Fünun* dergisinde, *İkdam* gazetesinde Latin alfabesini savunan yazılar yayımlarlar.

Harf Devrimi, uzun yıllar devam eden bu tartışmaların ve yenilik arayışlarının olgunlaştırdığı koşullarda yapılmış ve kısa sürede olumlu sonuçlarını vermiştir.

Dil Devrimi

Harf Devriminin ardından, Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma konusu öne çıkmaya başlamıştır. 1 Eylül 1929'da okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Harf Devriminin gerçekleştirilmesi için kurulan Dil Encümeni, bir yandan da dilin sadeleştirilmesi yolunda çalışmalarını sürdürüyordu.

Tüm bu çabaları bilimsel bir temele oturtmak, belirlenen amaçları ve varılabilecek sonuçları sistematik bir bütünlük içinde gözden geçirmek gerekiyordu. Yeni devlet ve yönetim anlayışının dayandığı ilkelerle örtüşecek bir dil politikasının, bilimsel araştırmaların ışığında gerçekleştirilmesi zorunluydu. Dili millî bir sorun olarak ele alan Atatürk, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumunu (o günkü adıyla Türk Dili Tetkik Cemiyetini) kurdu. Bu tarih, Dil Devriminin de başlangıcı olarak kabul edilir.

Kurum, ilk toplantısını 26 Eylül 1932 tarihinde Atatürk'ün başkanlığında yaptı. Toplantıya üyelerin yanı sıra çok sayıda bilim adamı, sanatçı ve derlemeci de çağırıldı. "I. Türk Dil Kurultayı" olarak da anılan bu toplantıda, Türkçenin özleşmesi ve çağdaş gereksinimleri karşılayabilecek zenginliğe kavuşması için, günümüze değin yürütülen dil çalışmalarının da dayanağı olan bazı kararlar alındı. Bu kararları, özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunacak (özleştirme, sadeleştirme).
2. Eski belgelerden Türkçe sözcükler taranarak bunlara işlerlik kazandırılacak (tarama).
3. Halk ağzındaki Türkçe sözcükler saptanarak kullanım alanına sürülecek (derleme).
4. Türkçenin kökeni ve tarihi araştırılacak (etimoloji).
5. Dilin yapısı, sözcüklerin kök ve ekleri incelenerek bu doğrultuda yeni sözcükler türetilecek; bilim alanlarındaki gereksinimi karşılamak için terimler bulunacak (türetme ve terimleştirme).

Bu kararların bir iş bölümü ve eşgüdüm içinde hayata geçirilebilmesi için Kurum'da dilbilgisi, sözlük, terim, yayın, derleme ve filoloji kolları kuruldu.

F. Giese, A.N. Samoyloviç gibi yabancı Türkologların da katıldığı II. Türk Dil Kurultayı, Ağustos 1934'te toplandı. Pek çok bildirinin sunulduğu bu toplantıda, Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar için "Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu" ve "Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu" adlarında iki kitabın hazırlanması kararlaştırıldı. Bu çalışma, III. Kurultaydan önce bitirilmiştir. 1936'da toplanan III.

Kurultayda ise ağırlık “Güneş Dil Teorisi”ne verilmiştir. Köken konusunda öneri niteliğinde bazı yaklaşımlar içeren bu kuram, başka bir dile bağlanamayan sözcüklerin Türkçe olduğunu varsayar.

Halk ağzından derlenen sözcükler, 1939-1957 yılları arasında *Türk Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adıyla altı cilt olarak yayımlanmıştır. Bu yayın esas alınarak 1963’te yeni eklemelerle *Derleme Sözlüğü* çalışmalarına başlanmış ve bu sözlük de on bir cilt olarak yayımlanmıştır. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* çalışmalarıysa 1943’te başlatılmış, sonuçta ortaya sekiz ciltlik bir yapıt çıkmıştır. Derleme, tarama, türetme ve sözcükleri birleştirme gibi yollarla Türkçenin kazandığı sözcükler her geçen gün artmaktadır.

Dil Devrimini yaratan düşünce, bir anda ortaya çıkmamıştır. Türkçenin sadeleştirilmesi, yazı dili ile konuşma dilinin birbirine yaklaştırılması düşüncesi de daha eskilere gider. Dil konusunda yeni bir düzenlemeye gitmek gerektiği düşüncesine ilkin Tanzimat Dönemi yazarlarımızda rastlarız. Tanzimat Fermanı’yla (1876) getirilen yeniliklerin halka anlatılması gereğinin de bir sonucuydu bu. Şinasi, *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin önsözünde, yazılarda gittikçe halkın anlayacağı bir dil kullanılacağını söyler. Şinasi’yle birlikte Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami ve Ali Süavi de dilin mevcut durumundan duydukları rahatsızlığı yeri geldikçe dile getirirler. Bu yazarlar; açık ve anlaşılır bir anlatım, düşüncenin yalın bir dille verilmesi konularında görüş birliğine varmışlardır. Eski dile yönelttiği eleştirileri “Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” adlı makalesinde sistemleştirmeye çalışan Namık Kemal’in önerileri, kimi yönleriyle öncü bir nitelik taşır:

1. Öncelikle yapılması gereken, sağlam bir Türkçe dilbilgisi oluşturmaktır.
2. Arapça ve Farsça sözcüklerin gereksizleri atılarak Türkçe bir sözlük yapılmalıdır.
3. Yazım, anlam ve anlatım bakımlarından sözcüklerde birlik sağlanmalıdır.
4. Farsça ve Arapça anlatım özelliklerinden kurtulmuş edebiyat metinleriyle oluşturulan seçkiler hazırlanmalıdır.
5. Sanat yapma kaygısına dayalı süslü bir dilden vazgeçilmelidir.

“Şiir ve İnşa” makalesinde Ziya Paşa, yasal düzenlemelerin halkın anlamadığı bir dille yazılmasından yakınarak, bu yüzden kimsenin hakkını arayamadığına, Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerden haberi olunamadığına dikkati çeker. *Ulûm* ve *Muhbir* gazetelerindeki yazılarında Ali Süavi, İstanbul halkının konuştuğu dille yazmayı önerir. Ama Tanzimat Dönemindeki bu yönelimler kültürel yaşantımızda geniş bir uygulama alanı bulamamış, birer ilke olarak kalmışlardır.

Dil konusundaki asıl önemli gelişmelere, II. Meşrutiyet Döneminin getirdiği özgürlük ortamında ortaya çıkan tartışmalarda rastlanmaktadır. 1911 yılında Selanik’te yayına başlayan *Genç Kalemler* dergisi çevresinde toplanan Ömer Seyfettin, Akil Koyuncu, Ali Canip ve Ziya Gökalp gibi gençler, edebiyatın millileşmesi ve Türkçenin özleşmesi için

yapılması gerekenleri tek tek ortaya koymuşlardır. “Yeni Lisan” adlı makalesinde Ömer Seyfettin, şunları dile getiriyordu:

1. Arapça ve Farsça kurallarla yapılan tüm tamlamalar atılmalıdır.
2. Sözcüklerin çoğulları, yalnızca Türkçe kurallara göre oluşturulmalıdır.
3. Konuşma diline iyice yerleşmiş, bütünüyle Türkçeleşmiş istisnalar dışında Arapça ve Farsça edatlar atılmalıdır.
4. Türkçeleşmiş yabancı sözcükler de kendi dillerindeki yazımlarıyla değil, Türkçedeki yazılış ve söyleyiş biçimleriyle kullanılmalıdır.

“Yeni dil” düşüncesini Ömer Seyfettin’le birlikte ömür boyu savunan önemli bir isim de Ziya Gökalp’tır. *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, dil konusunda izlenmesi gereken yolu iyice belirginleştirir:

1. Dilimizi millileştirmek için; Osmanlıca hiç yokmuş gibi bir yana atılmalı, halk edebiyatının temelini teşkil eden Türkçe benimsenmelidir. Yazı dilinde de İstanbul hanımlarının konuştuğu Türkçe örnek alınmalıdır.
2. Halk dilinde karşılığı bulunan Arapça ve Farsça sözcükler atılmalı, tam karşılığı bulunmayanlar korunmalıdır.
3. Halk diline geçmiş ama söyleniş ve anlam bakımından bozulmuş Arapça ve Farsça sözcüklerin bu biçimleri Türkçe sayılmalı, yazılışları için de bu biçimleri esas alınmalı.
4. Yerini yenilerine bıraktığı için kullanımdan düşmüş ve artık ölü hâle gelmiş bulunan eski Türkçe sözcükleri diriltmeye çalışmamalıdır.
5. Yeni terimler yapılmak istendiğinde; bunlar önce halk dilinde aranmalı, bulunamazsa Türkçe eklerle Türkçe köklerden türetilmeli, bu da olmazsa –o dillerin tamlama kurallarına göre oluşturulmamak koşuluyla- Arapça ve Farsçadan alınmalıdır. Teknik alanlarla ilgili sözcükler ise yabancı dillerden aynen alınabilir.
6. Dilimiz, Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kurtarılmalı, bu iki dilin çekim kalıpları ve o kalıplara göre yapılmış tamlamaları Türkçemizden atılmalıdır.
7. Halkımızın bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçe sayılmalıdır.
8. İstanbul Türkçesi yeni dilin temeli olduğundan bunun dışına çıkılmamalı, başka Türk lehçelerinden sözcük alma yoluna gidilmemelidir. Türk uygarlık tarihine ilişkin yapıtlar yazıldığında çok eski Türkçe sözcüklerin dilimize girmesi kaçınılmaz olsa da bunlar yalnızca terim konumunda kalmalıdır.
9. Yeni Türkçenin sözlüğü ve dilbilgisi kitabı hazırlanmalıdır.

Aynı dönemde Ahmet Naim, Cenap Şehabettin ve Süleyman Nazif gibi adların oluşturduğu “Fesahatçılar” topluluğu, zengin ve gelişkin bir dil olduğunu düşündükleri Osmanlıcadaki her anlamın Türkçede karşılığı bulunabileceğini savunmuşlardır. Necip Asım, Necip Türkçü ve Mehmet Fuat gibi adların oluşturduğu “Tasfiyeciler” ise Arapça ve Farsça sözcüklerin dilden çıkarılarak yerlerine halk ağzından, konuşma dilinden ve eski yapıtlardan derlenen Türkçe karşılıklarının konulması gerektiğini savunmuşlar; yeni sözcük türetimlerinin de Türkçe köklerden yapılmasının daha doğru olacağını belirtmişlerdir.

Görüldüğü üzere hem Harf Devrimi hem de Dil Devrimi, çeşitli tartışma ve önerilerin yer aldığı tarihsel bir arka plana dayanmaktadır. Kısa sürede benimsenip başarıya ulaşmasında, bu tarihsel süreç içinde olgunlaşan koşulların onu zorunlu kılmasının da önemli bir payı vardır.

İnceleme metinleri:

Türk Dili Zengin Bir Dil midir? / Prof. Dr. Doğan Aksan

İster Türkçeye gönül vermiş bir kimse, ister dilimize saygısı olmayan, onun yoksulluğundan yakınan biri olsun, birçok kimsenin zaman zaman, hiç değilse kendi kendine sorduğu bir soru vardır: Türkçe zengin bir dil midir? Bu konuyu doğru değerlendirebilmek için elimizdeki ölçütler nelerdir?

Bazı dilcilere göre bir dilin zenginliği, söz hazinesinin darlığına ya da genişliğine bağlıdır. Dil bir toplumun, bir ulusun aynası olduğuna göre yüzyıllar boyu bilim ve sanatın çeşitli alanlarında ürünler vermiş ulusların dillerinde bireyin ve toplumun iç ve dış dünyasıyla ilgili en küçük ayrıntıları bile anlatabilecek kavramlar vardır. Genellikle dilin zenginliğinden söz edilirken bu türlü kavramlarla söz hazinesi genişlemiş ve kültür dili diye anılan Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi diller örnek gösterilir. Ancak hemen eklemeliyiz ki söz hazinesinin genişliği bir dilin zenginliğinin tek tanığı değildir. Asıl önemli sorun, dilin anlatım gücünde düğümlenmektedir. Burada önce Türkçenin söz hazinesinin zenginliği konusuna, sonra da anlatım gücüne değinmemiz gerekiyor.

İlk olarak şunu özellikle belirtmek isteriz ki hiçbir zaman Türkçenin söz hazinesinin dar olduğu ileri sürülemez. Türkçe Sözlük'ün 30.000'lik söz hazinesi, bilim ve kültür dilindeki ayrıntı sayılabilecek kavramlar ve bugün artık unutulmak üzere olup bu sözlüğe alınmamış çeşitli yabancı ve yerli sözler de katılacak olursa bu sayının çok üstüne çıkar. Türk dilinin zenginliğine en belirgin tanıklardan biri olan Anadolu ağızları söz hazinesi göz önünde tutulacak olursa, bu sayı 50-60.000'in üstündedir. Anadolu'da yerleşen, gelişen Türkçenin doğurganlığından yararlanılarak karşılıklar bulunmuştur. Aydınlarımızın yabancı tıp kitaplarından aktarıp dile yerleştirdikleri hastalık adlarına halkımız özellikle hastalığın belirgin niteliğinden yararlanarak adlar vermiştir: difteri için kuşpalazı ve kuşkuyruğu, varis için ordubozan, zatülcenbe karşılık terleme, bataklık, vurgun, yanıkara gibi. Rumcadan alınan "anahtar"ın yerine halk dilinde "açkı-açkaç-açar-açacak" gibi Türkçeden türetilme ögeler vardır. Farsçadan gelme "ayna" sözü dilde yerleşmişken, halk dili onu "seçence-bakacak-bakanak-gözgeç-gözü-görgü-yüzgörgü-kılık" gibi otuz kadar adla karşılamıştır. Bu örneklerde olduğu gibi dilin somut ve soyut her çeşit kavramı karşılayacak geniş anlatım olanakları vardır ki bunların bir bölümü Türkçenin bağlantılı bir dil oluşundan, bir köke çeşitli görevler taşıyan eklerin kolaylıkla bağlanıp kaynaşarak yeni anlamlar yüklenebilme yeteneğinden güç alır.

Bizce, dilimizin, üzerinde özenle eğilmemiz gereken yönü, ilk belgelerindeki kavramların özellikle somut kavramların zenginliğidir. Kimi Hint- Avrupa kavimlerinin, Yunan ve Latinlerin renklerle ilgili kelimelerinde görülen ve bazı dilcileri bu kavimlerin renk körü olup olmadıkları konusunda kuşkuya düşüren kısırlığa karşılık Türkçe, renk adlarında Orhun Yazıtlarından başlayarak büyük zenginlik gösterir. Organ adlarında, hayvan adlarında ve doğa ile ilgili öteki nesnelerde görülen zenginliğin yanı sıra, eski Türk yazıtlarında, o çağdaki dilimizin soyut kavramlarında da - birçoklarının sandığının tersine- zenginlik görülmektedir. Özellikle dinle ilgili metinlerin çevirileri dolayısıyla pek çok yeni kavramın meydana geldiği Uygur yazı dili bir yana bırakılsa

bile, Köktürkçedeki kavramların yine de geniş bir söz hazinesinin varlığına tanıklık edeceği kanısındayız. Örnek olarak aynı kavram alanına giren, eşanlamlı sayılabilecek olan sözlerin kullanılışını gösterebiliriz. "ülüg" pay, bölüm, nasip, talih ile "kut" mutluluk, talih; "ayıp" kötü, fena ile yabız (aynı anlamda) ve yablak gibi.

Dilimizin konuları çok sınırlı olan bu ilk ürünlerinde geçen akrabalık adlarının sayısı da şaşılacak kadar çoktur. Bu açıdan Türkçenin çeşitli akrabalık bağlarını ayrı kavramlar haline getirerek adlandıran, bu nedenle birçoklarının tersine, pek çok akrabalık adlarına sahip bir dil olduğu görülür.

Eldeki ilk ürünleri, söz hazinesi yönünden zengin olan bir dil, üstelik Anadolu’da çeşitli edebiyat ve bilim ürünleri verdikten sonra nasıl olmuş da günün birinde, özellikle soyut kavramlar bakımından yoksullaşmış, kültür ve bilim konularında yazı yazarların, çevirmenlerin zaman zaman yetersizliğinden sızlandıkları bir dil durumuna gelmiştir? Bu sorunun karşılığı, bilim alanında özellikle Arapça, sanat alanında Farsçanın etkisinde kalmasıdır. Dilin yüzyıllardan beri yerleşmiş öğelerinin yanı başında bitiveren yabancı öğelere önem verilmesi, bunların kullanılmasında hiçbir sakınca görülmedikten başka kimi zaman üstün tutulması bu sonucu doğurmuştur. Öz Türkçe “yazuk” yerini Farsça “günah”sa, “yanut” Arapça “cevab”a, “yağı” Farsça “düşman”a, “us” ve “ög-ök” gibi geniş kapsamlı kelimeler de Arapça ‘akıl’a bırakmıştır.

Türkçenin anlatım gücünü arttıran öğelerden biri de deyimlerdir. Türkçe, dile getirilmesi en güç olan, ayrıntı sayılabilecek kavramları son derece canlı anlatan, söz fırçasıyla insan zihninde canlı resimler çizebilen güçlü bir dildir. Söz sanatı sayılan somutlaştırma ile dilde çokanlamlılığa yol açan eğilim, Türkçede en güzel örneklerini bulur; en ince, ayrıntı sayılabilecek soyut kavramlar, somutlardan yararlanılarak en güçlü bir biçimde anlatılır: “Ağzına bir parmak bal çalmak, saman altından su yürütmek, kaşığıyla verip sapıyla göz çıkarmak, pişmiş aşı su katmak, terciye tere satmak, Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak, kel başa şimşir tarak...” gibi deyimlerimiz son derece güçlü ve kendine özgü bir anlatımın örnekleridir.

Sonuç olarak belirtebiliriz ki söz hazineleri yerli, yabancı pek çok öğeyle kabarmış, zengin dil, kültür dili olarak nitelenen dillerin yanında Türkçe, mayasından, yapısından gelen nitelikleriyle kendine özgü, güçlü ve şiirli anlatım olanakları, anlatım yolları bulunan zengin bir dildir.

Dili Dil ile Anlatmak / V. Doğan Günay

Deney yaparken, üstüne deney yapılan şeyle, deney sırasında kullanılan araç-gerecin aynı malzemeden olması yanlışlıklara yol açar, deneyi bozar, nesnel sonuçlara varmayı olanaksız kılabilir.
(Max Planck)

Dil üzerine konuşmak hem kolay hem de zordur. Herkes bir dil konuşur ve konuştuğu dil üzerine her zaman söyleyecek bir sözü vardır. Ama dili dil ile anlatmak bir soyutlama gerektirir. Nasıl matematikten söz etmek için sinüs, kosinüs, pisagor, sigma, diskriminant, pi sayısı gibi bir yığın matematik diline gereksinim varsa, dil için de gösterge, dizge, söz, dil, dilyetisi, biçim, töz, nedensellik, çizgisellik, değer, eşsürem, artsürem, dizimsel ilişki gibi bir “dil-in dili”ne gereksinim olacaktır. Bu dili açıklamaya yönelik kavramlar üstdil (fr. *metalanguage*) olarak tanımlanır. Bir nesneyi, durumu ya da olguyu incelemek için yeni kavramlar türetme her bilim için geçerlidir, yani her bilim kendi üstdili yardımıyla konusunu inceleyebilir. Herhangi bir dili kendi kendisi ile incelemek biraz zor görünüyor. Bu nedenle dili inceleyen kişi, dil incelemesinde kullandığı her sözcüğü iyi tanımlayarak işe başlar. Rastlantıya yer vermez. Araştırmasında kullandığı her kavramı kesin çizgilerle tutarlı bir şekilde tanımlayarak kendi çalışmalarında kullanacağı bir üstdil oluşturur. Gerçekte bir üstdil oluşturma ve oluşturulan kavramları tanımlama her bilim için geçerli bir durumdur. Genel dilin yapı taşları sözcükler ise, bilim, sanat, teknik ve uygulamaya dilinin temel taşları da kendi alanlarına yönelik terimlerdir. Her bilimin kendi diliyle, yani kendi üstdiliyle bir anlatımı vardır.

Bir dili bilmek ve konuşmak, o dille yapılan bir bilimi de anlayabileceğimizi göstermez. Bir kişi ne denli iyi Türkçe bilirse bilsin, moleküler biyoloji bilmek için, o dilin kendi terimlerini yani üstdilini öğrenmek zorundadır. Bir bilim dalına özgü üstdilde, kullanılan terimler tek anlamlıdır. Çünkü bilimlerde kesin sonuçlara ulaşmak için tanımlamalar doğru, kesin ve tutarlı olmak zorundadır.

Günlük yaşamımızda dili hep kullanırız. Ama bu kullanımlarda dil yalnızca bir iletişim aracıdır. Bir dili iletişim aracı olarak kullanan kişinin, dil ile ilgili bir üstdil oluşturmaya gereksizdir. Türkçeyi iletişimde kullanmak, derdimizi anlatmak için gönderge kavramının ya da dilyetisinin ne olduğunu bilmeye gerek yoktur. Her gün kullandığımız bir sözcüğün sıfat mı yoksa zarf mı olduğu, tümce içindeki işlevi ya da o sözcüğün tarih içinde geçirdiği evrim konuşma anında bizi ilgilendirmez. Acaba Türkçeyi kullanabilmek için yan tümcelerin sonsuz sayıda tekrar edilme özelliğini bilmeye gerek var mıdır? Günlük yaşamımızda artık önemli bir yeri olan “sandviç” sözcüğü ile “Lord Sandwich” arasında ne tür bir bağlantı bulunduğu, sandviç yiyen kişiyi pek ilgilendirmez. Döviz alım-satımıyla uğraşan bir esnaf, her gün Tahtakale sözcüğünü kullanırken, sözcüğün Arapça “Taht el kal’a” (Kale altı) biçiminden geldiğini kaç kez düşünmüştür ya da bilmesi kendisine ne gibi kolaylık ya da zorluk sağlayacaktır? Dildeki bir sözcüğü kullanmak için o sözcüğün (fr. onomatope) yoluyla mı kazanıldığı, eğretileme (fr. metaphore) ya da kapsamlayış (fr. synecdoque) yoluyla mı kazanıldığı

sıradan bir konuşmacı için pek önemli değildir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Konuşan için anlamlı olmasa da yukarıdaki örneklerin her biri dilci için önemli ipuçları olabilir. Tarihsel dilbilim ya da artzamanlı dilbilim bu tür çalışmalarla dilin, dolayısıyla o dili konuşan toplumun, geçirdiği evrimi ortaya koymaya çalışır.

Bir dilde kullanılan yapıların hepsi o dilin kurallarına uygun mudur? Dilin bir uzlaşma sonucu iletişimde kullanıldığı daha önce belirtildi. Bu da dilin her durumunda aynı kuralın geçerli olmayacağını bir kanıttır. Her dilde sözü edilen “ayrıklık (istisna)” bu kurallara uymayan durum için söylenir. Bu tür kullanımlar her dilde fazlasıyla vardır. Hatta ayrıklığın bulunmadığı diller yapay olarak üretilmiş diller olarak nitelendirilebilir. Doğan Aksan dilimizin kurallarına uymadığı halde “eylemden ad türeten bir ekle addan ad türetilmiş olduğu, bir gerçektir” diyor. Örneğin “bağımsızlık” sözcüğü, eylem kökünden ad türeten *-m/- im* ekiyle, bir ad olan *bağ* sözcüğünden türetilmiştir. Bu durumun doğru ya da yanlış olduğu söylenebilir. Ancak dilimizde bu şekilde kullanıldığına göre doğru kabul etmek zorundayız. Sonuç olarak, her dilin kullanımı içinde, kurallara aykırı durumlar ve ayrıklıklar olabilmektedir.

İngiliz İngilizcesinde fazlaca oranda ayrıklıklar olmasına karşın, Amerikan İngilizcesinde birçok ayrıklıklar kaldırılmıştır. Çünkü Amerikan İngilizcesi ya da Amerikanca sonradan oluşturulmuş bir dil durumundadır. Hatta o dili konuşan (ya da konuşmaya zorlanan) kişilerin geçmişte farklı dilleri olduğundan herkes o dili sonradan öğrenmek zorunda kalmış ve kendine göre konuşmuştur. Amerikanca denilen dil, İngilizceye göre yapay bir dildir. Aslında yapay olarak üretilmiş diller ve dilyetileri (Esperanto, bilgisayar dili, trafik işaretleri, ...) dışında kullanılan dillerde bu tür ayrıcalıkların olması kaçınılmazdır. Çünkü hep söylendiği şekliyle dil bir toplumsal olgudur. Toplumun zaman içinden getirdiği bir birikimdir. Her ayrıcalığı da bu birikimin bir parçası olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Dildeki her şeyin mantık kurallarına ve bilime uygun olması da beklenemez. Hatta denilebilir ki, doğal dillerde kullanılan kavramlar zaman zaman bilimsel koşullara uymazlar. Ancak bilimsel yöne uymuyor diye bu kavramı atmak zordur. “Atom” sözcüğünün Yunancadaki ilk anlamı “bölünmez, parçalanmaz”dır. Artık bugün atom bölünmüştür ama aynı kavram, bilimsel gelişmeye göre değiştirilmemiştir. Bölünebilen bir maddenin ismi de “bölünmez, parçalanamaz” anlamıyla kullanılmaktadır. Bunu konuşulan dilin tarihsel bir geçmişi olarak değerlendirmek gerekir.

Özet

Dil, insanlar arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlayan, ses ve işaretlerden oluşmuş doğal bir araçtır. Bir iletişim ve anlaşma aracı olan dili kullanmaya “dil yetisi” adı verilir. Kuralları, işleyişi ve sahip olduğu sözcüklerin temel anlamları bakımından toplumsal bir kurum olan dil; onu kullanan toplumun tarihini, yaşam biçimini ve içinde bulunduğu koşulları da yansıtmaya özelliğine sahiptir. Toplumların tarihlerine ve yaşantı biçimlerine bağlı olarak kimi sözcüklerin bireyler açısından uyandırdığı duygular, çağrışımlar benzerlik gösterebilir. Coğrafi yapı ve iklim koşulları da sözcüklerin toplum bireylerince algılanışında belirli ortaklıkları ortaya çıkarabilir. Dil, bireysel yaşantı içinde de özel bir yer tutar. Toplumsal ve bireysel yönleriyle ilişkili olarak dilin sözcükleri zihnimizde çeşitli biçimlerde anlam taşır: Bir sözcüğün akla ilk gelen, en yaygın ve en eski anlamı, “temel anlam”ıdır. Sözcüğün mecaz yoluyla türeyen ve zamanla bu yolla türetildiği unutulmuş olarak ortaya çıkan anlamına “yan anlam” denir. Temel anlam ve yan anlam, sözcüğün “gerçek anlam”ını meydana getirir. Sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılması, ona *mecazi* anlamlar kazandırır. Sözcüklerin temel ve yan anlamlarının yanı sıra, bireylerde çeşitli nedenlerle uyandırdığı farklı çağrışımlara göre kazandığı “çağrışımsal anlamlar” da söz konusudur. Sözcüklerin zihnimizde yer tutuşu, pek çok nedene dayanır. Anlam ilişkilerinin ve çağrışım bağlantılarının yanında, ses benzerlikleri ve kökensel bağ da bu bakımdan belirleyicidir. Dil, kuralları ve işleyişi öğrenilen, edilgen olarak belleğe aktarılan “toplumsal ve soyut bir sistem”dir. O sistemin birey tarafından eyleme dönüştürülmesi, gerçekleştirilmesi de “söz”ü yaratır. Söz, “bireysel ve somut bir edim”dir. İnsan, dilde sözcükler yoluyla işaret edilen ve varlık bulan “kavram”lar aracılığı ile düşünür. Kavram; bir nesnenin, bir duygunun ya da düşüncenin zihnimizdeki soyut ve genel tasarımıdır. Toplumların yaşantı biçimlerini ve kültürel yapılarını anlamada dil bize önemli göstergeler sunar. Bir bakıma dil, kültürün hem aynası hem de taşıyıcısıdır. Tarihsel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak kültürel yaşamda ortaya çıkan değişimler de dilde karşılığını bulur. Hiçbir dil, ortaya çıktığı gibi ya da belirli bir evresindeki hâliyle kalmaz. Toplumsal değişim ve gelişimlere, yeni kavram ve anlatım gereksinimlerine bağlı olarak dil de kendini yeniler, gelişimini sürdürür. Bu; sözcükte anlam değişimi, ölü sözcükleri diriltme ve sözcük türetme gibi yollarla olur. Çocuğun, ailesinden ya da içinde yaşadığı toplumdan edindiği dile “anadili” denir. İnsan, en iyi, anadilinde düşünüp üretebilir. Yaşadığı toplumun kültürel birikimini de o sayede edinir. Dillerin ne zaman, nerede ve nasıl doğduğu konusunda kesin bilgiler yoktur. Bu konuda kabul gören belli başlı kuramlar; yansıma kuramı, ünlemler kuramı ve iş kuramıdır. Yeryüzünde konuşulan dil sayısının 3000-3500 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada en çok konuşulan 5 anadili ise şöyle sıralanabilir: Çince (1 milyar 300 milyon kişi), İngilizce (427 milyon kişi), İspanyolca (266 milyon kişi), Hintçe (260 milyon kişi), Türkçe (220 milyon kişi). Dünya dilleri, yakınlık ve benzerliklerine göre biçim (yapı) ve kaynak (köken) açısından sınıflandırılır. Biçim açısından diller üçe ayrılır: Tek heceli, eklemeli ve bükünlü diller. Kaynak açısından ise Hint-Avrupa, Hami-Sami, Ural-Altay, Bantu ve Çin dil aileleri vardır. Türkçe, biçim bakımından “eklemeli diller,” kaynak bakımından Ural-Altay dilleri grubuna girer. Türkçenin, yazılı kaynaklarına ulaşamayan “karanlık dönem”i üç evreden oluşur: Altay Dil Birliği, En Eski Türkçe ve İlk Türkçe. Belgelerle izlenebilen dönemleri ise Eski Türkçe (6-10. yüzyıllar), Orta Türkçe (11-15. yüzyıllar), Yeni Türkçe (16-20. yüzyıllar) ve Çağdaş (Modern) Türkçe (20. yüzyıl ve sonrası) olarak

gruplandırılır. Son yüzyılda Türkçede yaşanan önemli tarihsel olaylardan biri Harf (Yazı) Devrimi'dir. 1 Kasım 1928'de çıkan bir yasayla, Arap harflerinin yerine Latin kökenli Türk harfleri kabul edilmiştir. Türkçeyi özleştirmek, yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak için de Dil Devrimi'ne yönelinmiş, bunun ilk adımı olarak 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Harf Devrimi ve Dil Devrimi, Tanzimat Döneminden beri bu konuda yapılan tartışmalarla olgunlaşan koşullarda gerçekleşmiştir. *Derleme Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü*, bu sürecin birer ürünüdürler.

Gözden Geçir

- Dillerin yeterlilik-yetersizlik, zenginlik-yoksulluk bakımlarından kıyaslanması hangi ölçüt ve göstergeler üzerinden yapılmaktadır?
- Dilin anlatım gücünü ve sözcük hazinesini geliştirmede kimler, hangi eylemleriyle etkili olmaktadır?
- Ölü dil ne demektir? Bir dil, neden ve nasıl ölür?
- Türkçenin bilim dili olmaya yatkınlığı konusunda ne gibi tartışmalar yapılmaktadır? Siz bu konuda neler düşünüyorsunuz?
- Dil Devrimi sizce sürüyor mu? Neden?
- Başka dillerden sözcük almak, bütünüyle önlenebilir mi? Önlenemeyeceğini düşünüyorsanız, dilin yozlaşmaması açısından buna oransal bir sınır belirlenebilir mi?

Sözlük

encümen: Komisyon.

Esperanto: Bir yapma dil.

fesahat: Düzgün anlatım.

hurufat: Harfler.

inşa: Düzyazı.

lisan-ı Osmanî: Osmanlıca.

Maarif Nezareti: Millî Eğitim Bakanlığı.

mülahazat: Düşünceler.

onomatope: Yansıma.

tasfiye: Arıtma, arındırma.

tetkik: İnceleme.

tevhid-i tedrisat: Eğitim-öğretim birliği.

töz: Kök, asıl, cevher.

Değerlendirme Soruları

1. İnsanların, belirli bir düzen çerçevesinde oluşturduğu anlamlı sesler aracılığıyla iletişim kurma becerisi hangi terimle adlandırılır?

- a) Dil düzeyi
- b) Dil kuramı
- c) Dil duyusu
- d) Dil düzeni
- ☒ e) Dil yetisi

2. Kimi dilbilimcilere göre, dilin ilk sözcükleri doğadaki birtakım sesleri taklit yoluyla oluşmuş, dil, böylesi örneklerle zenginleşerek ortaya çıkmıştır. Bu açıklama, dillerin doğuşuyla ilgili kuramlardan hangisine ilişkindir?

- a) Ünlemler kuramı
- ☒ b) Yansıma Kuramı
- c) İş kuramı
- d) Taklit kuramı
- e) Doğal bağlantı kuramı

3. “Türkçe, Farsça, Arapça” için, “kaynak” açısından yapılan sınıflandırmaya göre sırasıyla hangi seçenekte doğru bilgi verilmiştir?

- ☒ a) Ural-Altay, Hint-Avrupa, Hami-Sami
- b) Ural-Altay, Eklemeli, Bükümlü
- c) Ural-Altay, Hami-Sami, Hami-Sami
- d) Eklemeli, Hint-Avrupa, Hami-Sami
- e) Ural-Altay, Ural-Altay, Hami-Sami

4. Bilimsel bir sınıflandırmada, aşağıdakilerden hangisi Türkçenin dönemleri arasında sayılamaz?

- a) Eski Türkçe dönemi
- b) Orta Türkçe dönemi
- ☒ c) Osmanlı Türkçesi dönemi
- d) Yeni Türkçe dönemi
- e) Çağdaş (Modern) Türkçe dönemi

5. Hangisi “dilın gelişebilirliği”ne katkı sağlayıcı bir işleve sahip değildir?
- a) Sözcüklerin zaman içinde anlam değişikliğine uğramaları, yeni anlamlar kazanmaları
  - b) Kullanımdan düşmüş sözcüklerin yeniden kullanıma sokulmaları
  - c) Yeni kavramları karşılamak için, ek ve köklerin birleştirilmesiyle yeni sözcüklerin türetilmesi
  - d) Yeni kavramları karşılamak için kimi sözcüklerin birleştirilmesiyle “bileşik sözcükler”in oluşturulması
  - ☒ e) Kimi teknolojik ve bilimsel terimlerin, bu bakımlardan ilerlemiş ülkelerin dillerinden alınıp kendi dilimize kazandırılması

6. Harf (Yazı) Devriminin tarihi hangi seçenekte belirtilmiştir?

- a) 12 Temmuz 1932
- ☒ b) ~~1~~ Kasım 1928
- c) 3 Kasım 1928
- d) 29 Ekim 1923
- e) 23 Nisan 1920

7. “Ömer Seyfettin, edebiyatımızın önemli kalemlerinden biridir.” Bu cümledeki altı çizili “kalem” sözcüğü, hangi anlamıyla kullanılmıştır?

- ☒ a) Mecazi anlam
- ☒ b) Gerçek anlam
- ☒ c) Temel anlam
- ☒ d) Sözlük anlamı
- e) Çağrışımsal anlam